

УДК 323.12+323.27(4-11)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.42>

Ю. В. Садовий

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6250-9561>

аспірант кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ПЕРІОД КРИЗ

Постановка проблеми. Після вступу країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу (ЄС) регіон зіткнувся з масштабними політичними та соціально-економічними викликами, які загострилися під час глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр., міграційної кризи 2015 р., пандемії «Covid-19», а згодом й повномасштабної російсько-української війни. Це значно сповільнило демократичні перетворення, сприяло зростанню популізму, звуженню громадянських прав і свобод та послабленню інститутів. У багатьох країнах регіону зафіксовано відхід від демократичних норм, що відбилось на погіршенні позицій у світових рейтингах демократії, верховенства права і свободи ЗМІ. Відтак ця стаття присвячена аналізу і систематизації головних ризиків та проблем політичного розвитку держав і чинників, які визначають збереження або відновлення демократичних практик у період криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи після вступу до ЄС посідає важливе місце в сучасних політологічних студіях. Її теоретичне підґрунтя становлять вже класичні транзитологічні підходи А. Степана та Х. Лінца [29], Г. О'Доннела і Ф. Шміттєра [33], а також концепція «демократії з прикметниками» Д. Кольєра та С. Левіцькі [14], що пояснюють можливість поступової деградації демократії без формального демонтажу інститутів. Саме ці напрацювання свого часу започаткували широку дискусію, котра уможливила роздуми про феномен «ерозії» чи «деконсолідації» демократії, зокрема в посттранзитних країнах. На прикладі країн Центральної та Східної Європи ця проблематика піднята в працях доволі значної кількості дослідників, серед яких уваги, на нашу думку, найперше заслуговують такі, як Е. Бакке і Н. Сіттер [6], Н. Бермео [8], М. Вахудова [42], Й. Гершевські [19], П. Гуасті [22], Я. Зелінські [44], Б. Стенлі [39], Л. Чіанетті, Дж. Доусон і Ш. Хенлі [13]. Разом із цим, емпіричні дослідження останніх років розкривають роль політичних та інституційних чин-

ників у стійкості демократій країнах регіону. Приміром, Е. Мека [31] довів, що фрагментація партійної системи та рівень євроскептицизму суттєво впливають на здатність держав підтримувати конкурентність та баланс влади. А. Агх [2; 3] пов'язує деградацію демократії із дисбалансом політичних, економічних і соціальних реформ, пояснюючи її як процес внутрішньої та зовнішньої деконсолідації.

Своєю чергою, Б. Стенлі [39] запропонував типологію політичних траєкторій регіону – від стабільних демократій до режимів із реверсією або незавершеною консолідацією, – підкресливши поєднання агентських та структурних чинників занепаду. Л. Чіанетті, Дж. Доусон та Ш. Хенлі [13] критично оцінюють сам термін «демократичний відступ», наголошуючи, що в більшості країн Центральної та Східної Європи йдеться радше про «демократичну стагнацію» або «нездужання» інститутів, ніж про «відкат». Також вагомий внесок у вивчення реакції суспільства на автократичні тенденції в країнах регіону зробили А. Дімітрова [16] і Б. Мадяр [30], які описують феномени «захоплення держави». Дослідження ж К. Ауербах та Б. Петрової [5] пояснює демократичний скепсис громадян невдоволенням практичним функціонуванням демократії. Отже, наукова література свідчить, що політичний розвиток країн Центральної та Східної Європи після вступу до ЄС характеризується різновекторними і часто реверсивними процесами, у межах яких формальна стабільність інститутів і політична стабільність може поєднуватися зі зниженням якості демократії. Водночас узагальнення наукових доробків дозволяє констатувати, що попри значну увагу дослідників до феномена демократичного транзиту, проблема політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи в умовах багатократних криз залишається дискусійною та потребує подальшого, передусім системного, аналізу.

Формулювання мети статті. Метою розвідки є комплексне дослідження особливостей політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи у період кризових трансформацій після

вступу в ЄС, а також виявлення ключових чинників, що зумовлюють збереження, послаблення або реверсію демократичних практик. У рамках такої мети в статті здійснено теоретичне узагальнення підходів до аналізу політичних транзитів, порівняльну оцінку індексів демократії та інституційних змін у країнах регіону. Особлива увага приділена взаємозв'язку між типом політичного режиму, структурою партійної системи, формою правління і стійкістю інститутів в умовах глобальних і регіональних криз – фінансової 2008–2009 рр., міграційної 2015 р., пандемічної 2020 р. і безпекової, спричиненої повномасштабною війною Росії проти України з 2022 р. Стаття покликана узагальнити наявні підходи та запропонувати авторське бачення типології і чинників трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи, показавши, як у різних політичних та соціально-економічних контекстах формуються моделі стабілізації чи стагнації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз політичного розвитку країн Центральної та Східної Європи неможливий без теоретичного осмислення політичних транзитів – переходу від одного типу режиму до іншого. Цей процес охоплює зміну форм влади, динаміку інституційної трансформації і здатність систем реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Ранні концепції транзиту, що спиралися на модернізаційну теорію, трактували демократизацію як лінійний і незворотний процес, що завершується утвердженням консолідованої демократії зі стійкими інститутами [24; 29; 35]. Відповідно до підходу А. Степана і Х. Лінца, після завершення переходу демократичні інститути інституціоналізуються та стають маловразливими до демонтажу без зовнішнього впливу [29, с. 5–6].

Проте приклади з країн із крихкими демократіями поставили під сумнів уявлення про транзит як лінійний шлях до консолідації демократії. Тому новіші транзитологічні та неоінституціональні підходи трактують політичний перехід як різновекторний і реверсивний процес. Як зазначають Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер [33], Д. Кольєр та С. Левіцькі [14], трансформація може спрямовуватись не лише до демократії, а й до стійких гібридних або автократичних форм. Режими нерідко перебувають у постійних коливаннях поміж демократією та авторитаризмом [1]. Демократії же здатні деградувати поступово, зберігаючи інституційні форми, але втрачаючи зміст – явище, що в науці окреслюється як «ерозія» або «деконсолідація демократії» [4; 19; 22; 17; 44], «демократичний відступ» чи навіть її «смерть» [6; 8; 13; 15; 20; 28; 39; 42].

Сучасні дослідження політичних змін акцентують не лише на класифікації транзитів, але й на їхній стійкості до внутрішніх та зовнішніх потрясінь. Навіть консолідовані демократії, що формально завершили перехід, залишаються вразливими до регресу під час криз, популізму або авторитарних тенденцій. Так формується уявлення про «незавершені» або «незавершувані» транзити: перші ще не досягли консолідації, другі – перебувають у стані хронічної нестабільності без стабільних інституційних рамок. Відтак політичний транзит дедалі частіше тлумачиться як відкрита, змінна динаміка, чутлива до коливань влади і суспільних процесів. Такий підхід допомагає пояснити, чому у країнах Центральної та Східної Європи, хоча би у частині, після вступу в ЄС спостерігається відкат демократичних стандартів і ослаблення інститутів – попри те, що саме консолідація демократії була колись ключовою умовою інтеграції [1].

Саме досвід країн Центральної та Східної Європи поставив під сумнів тезу про незворотність демократичного розвитку після вступу в ЄС, що тривалий час домінувала у риториці розширення. ЄС, як показала практика, не володіє дієвими механізмами запобігання «демократичному відступу» країн-членів, крім політичного тиску чи фінансових санкцій, а формальні процедури призупинення чи виключення взагалі відсутні. Це свідчить про недооцінку ризику «ерозії» демократії навіть у нібито консолідованих посттранзитних країнах. Тому аналіз демократії і політико-інституційного розвитку країн регіону має враховувати не лише успішні транзити, а й випадки їхнього зупинення, реверсії чи хронічної незавершеності.

Теоретичні підходи до політичних транзитів виявилися продуктивними для аналізу ризиків політико-інституційного розвитку держав Центральної та Східної Європи, особливо в умовах криз після вступу в ЄС. Попри досягнення формальної консолідації, країни регіону продемонстрували різні моделі розвитку демократії. Вирізняються три групи: а) країни з ілліберальними чи виключно електоральними демократіями, котрі не перейшли до ліберальної моделі навіть після вступу в ЄС (Болгарія, Румунія та Хорватія); б) країни, де спочатку консолідована демократія після вступу в ЄС деградувала до електоральної (Польща) чи навіть до гібридного режиму (Угорщина); в) країни зі стабільними або частково стабільними ліберальними демократіями після вступу в ЄС (Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія і Чехія) [7]. Така диференціація країн підтверджує багатовимірність політичних транзитів і показує, що навіть після вступу в ЄС демократизація може зали-

шатися незавершеною, нестійкою або реверсивною, особливо в періоди криз 2008–2009, 2015, 2020–2022 та з 2022 рр.

Для Болгарії, Румунії та Хорватії характерна тривала відносна стагнація у рамках неповноцінної демократії – ілліберальної або формально електоральної, що свідчить про незавершену інституційну консолідацію та вразливість режимів до коливань без фактичного відкату. Інший сценарій властивий Польщі та особливо Угорщині: обидві після вступу в ЄС досягли статусу ліберальних демократій, але згодом пережили деградацію інститутів та посилення авторитарних тенденцій. В Угорщині це набуло форми гібридного режиму з обмеженням верховенства права, незалежності судів і свободи медіа, тоді як у Польщі частина цих проблем почала послаблюватися після 2023 р. Третю ж групу становлять країни зі стабільною або відносно стабільною демократичною траєкторією (Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія і Чехія), де інститути стійкі, хоча популізм або авторитарні тенденції можуть епізодично зростати. У цілому регіон зберігає характер поєднання завершених, затяжних і частково реверсивних демократичних транзитів, що робить можливими ситуативні коливання між демократичними й авторитарними векторами розвитку, хоча станом на момент дослідження всі країни залишаються вільними або демократичними і лише Угорщина є винятком.

Різні моделі політичного транзиту в регіоні відображають складність еволюції інститутів у країнах Центральної та Східної Європи після вступу в ЄС, особливо під впливом криз, зовнішнього тиску і внутрішньої авторитаризації. Це підтверджують дані міжнародних аналітичних проєктів, узагальнені в табл. 1, що демонструють зміну рівня демократії від початку посткомуністичних трансформацій до 2024 р. Для порівняння виділено сім ключових часових відрізків: старт реформ (1989–1992 рр.), рубіж 2000 р. як етап перед вступом до ЄС, 2009 р. – пік глобальної фінансової кризи, 2015 р. – період міграційної кризи, 2021 р. – останній мирний рік перед війною, а також 2023–2024 рр., які відображають нові тенденції в умовах війни і зростання політичної поляризації. Обрана логіка ґрунтується на адаптованих підходах наявних досліджень [1].

Аналіз даних таблиці 1 дозволив виокремити ключові тенденції політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи. Попри досягнення найвищих показників демократії серед посткомуністичних країн та успішну інтеграцію до ЄС, політичні транзити в регіоні не можна вважати цілком завершеними. Польща,

Угорщина і Хорватія демонструють прояви реверсії – ослаблення демократичних інститутів, тиск на судову систему й обмеження свобод, що призвело до зниження їхніх індексів демократії після вступу до ЄС [11; 12; 34]. Болгарія та Румунія зберігають стабільність, однак залишаються напівконсолідованими демократіями [26]. Натомість Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія та Чехія зберегли статус консолідованих демократій з переважно парламентськими або змішаними (парламентсько-президентськими) формами правління і низькою інституційною турбулентністю [23]. Узгодженість результатів провідних індексів – «Freedom in the World», «Nations in Transit» і «V-Dem» – підтверджує варіативність політичного розвитку навіть серед формально стабільних посттранзитних демократій [6; 7; 20; 22; 42; 44].

Особливої уваги заслуговують країни Центральної та Східної Європи, що після успішної демократичної консолідації виявили ознаки зворотного руху. Країни, які тривалий час вважалися стабільними демократіями, згодом почали демонструвати «ерозію» інститутів і послаблення стандартів ліберального правління. Показовими прикладами стали Польща після 2015 р. і до 2023 р. та, передусім, Угорщина з 2010 р. і станом на момент дослідження, в якій спостерігається системне звуження демократичних свобод та посилення авторитарних практик. Обидва випадки нині розглядаються в наукових дослідженнях як приклади демократичної деконсолідації або навіть авторитаризації [9; 13; 41].

Найяскравішим прикладом демократичного згортання у регіоні є Угорщина, де після парламентських виборів 2010 р. та повернення Віктора Орбана до влади розпочався системний демонтаж демократичних інститутів [9; 11]. Отримавши конституційну більшість, партія «Фідес» підпорядкувала парламент і судову систему виконавчій владі [1], що завершилось ухваленням нової конституції 2012 р. Вона фактично послабила баланс стримувань і противаг, позбавивши ключові інститути, зокрема Конституційний суд, незалежності. Реформа виборчої системи також суттєво змінила політичний баланс в Угорщині. Запровадження змішаної моделі з перевагою мажоритарного компонента дозволило «Фідес» перетворити відносну більшість голосів на стійку парламентську перевагу. Кількість депутатів зменшили з 386 до 199, а частка одномандатних округів – істотно зросла. Це зміцнило партійне домінування і персоналізацію влади, нетипову для парламентської моделі. Формально залишаючись парламентською республікою, Угорщина поступово почала набувати ознак «прем'єризваної системи», у якій

Таблиця 1

**Політичний розвиток і показники демократії в державах
Центральної та Східної Європи (1989–2024 рр.) [1; 18; 32; №1]**

Країна	FiW (рік фактичних даних)							NiT (рік фактичних даних)					V-Dem LDI (рік фактичних даних)							Форма правління (2024 р.)
	1989– 1992	2000	2009	2015	2021	2023	2024	2004	2009	2015	2021	2023	1989– 1991	2000	2009	2015	2021	2023	2024	
Болгарія (з 1990)	3,5	2,5	2,0	2,0 (80)	2,0 (79)	2,0 (78)	2,0 (77)	4,82 (64)	4,96 (66)	4,75 (63)	4,50 (58)	4,54 (59)	0,46	0,62	0,60	0,57	0,56	0,59	0,51	Змішана (парламентсько- президентська)
Естонія (з 1991)	2,5	1,5	1,0	1,0 (94)	1,0 (94)	1,0 (95)	1,0 (96)	6,04 (84)	6,04 (84)	6,07 (85)	6,00 (84)	6,00 (83)	0,53	0,81	0,81	0,85	0,85	0,84	0,85	Парламентська
Латвія (з 1991)	2,5	1,5	1,5	2,0 (86)	1,5 (88)	1,5 (88)	1,5 (89)	5,86 (81)	5,82 (80)	5,93 (82)	5,79 (80)	5,79 (80)	0,49	0,70	0,70	0,76	0,74	0,77	0,77	Парламентська
Литва (з 1991)	2,5	1,5	1,0	1,0 (91)	1,5 (89)	1,5 (89)	1,5 (89)	5,79 (80)	5,75 (79)	5,68 (78)	5,68 (78)	5,71 (79)	0,71	0,76	0,79	0,78	0,74	0,73	0,73	Змішана (парламентсько- президентська)
Польща (з 1989)	3,5	1,5	1,0	1,0 (93)	2,0 (81)	2,0 (80)	2,0 (82)	6,00 (83)	5,68 (78)	5,68 (78)	4,54 (59)	4,43 (57)	0,29	0,80	0,83	0,78	0,42	0,44	0,62	Змішана (парламентсько- президентська)
Румунія (з 1990)	5,5	2,0	2,0	2,0 (83)	2,0 (83)	2,0 (83)	2,0 (82)	4,61 (60)	4,54 (59)	4,54 (59)	4,36 (56)	4,39 (57)	0,30	0,43	0,53	0,60	0,61	0,50	0,45	Змішана (парламентсько- президентська)
Словаччина (з 1990)	2,0	1,5	1,0	1,0 (89)	1,0 (90)	1,0 (90)	1,0 (89)	6,00 (83)	5,32 (72)	5,39 (73)	5,21 (70)	5,21 (70)	0,72	0,75	0,74	0,73	0,77	0,74	0,58	Змішана (парламентсько- президентська)
Словенія (з 1990)	2,5	1,5	1,0	1,0 (92)	1,5 (90)	1,0 (96)	1,0 (96)	6,32 (89)	6,07 (85)	6,00 (83)	5,75 (79)	5,79 (80)	0,51	0,76	0,79	0,80	0,63	0,65	0,62	Змішана (парламентсько- президентська)
Угорщина (з 1990)	2,0	1,5	1,0	2,0 (79)	3,0 (69)	3,0 (65)	3,0 (65)	6,04 (84)	5,61 (77)	4,71 (62)	3,57 (43)	3,57 (43)	0,72	0,76	0,77	0,48	0,35	0,33	0,32	Парламентська
Хорватія (з 1991)	3,5	2,5	1,5	1,5 (87)	1,5 (85)	2,0 (83)	2,0 (82)	4,25 (54)	4,29 (55)	4,32 (55)	4,25 (54)	4,25 (54)	0,16	0,62	0,66	0,70	0,65	0,64	0,62	Змішана (парламентсько- президентська)
Чехія (з 1990)	2,0	1,5	1,0	1,0 (95)	1,0 (91)	1,0 (94)	1,0 (95)	5,71 (79)	5,79 (80)	5,79 (80)	5,54 (76)	5,54 (76)	0,72	0,81	0,82	0,78	0,71	0,81	0,82	Змішана (парламентсько- президентська)
Усереднені дані	2,9	1,7	1,2	1,4 (88)	1,6 (85)	1,6 (86)	1,6 (86)	5,58 (76)	5,44 (74)	5,35 (73)	5,01 (67)	5,02 (67)	0,53	0,71	0,73	0,71	0,63	0,64	0,63	–

¹ Умовні позначення: FiW – дані індексу проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House»; NiT – дані індексу проекту «Напіт у транзиті» організації «Freedom House»; V-Dem LDI – дані індексу ліберальної демократії проекту «Розмаїття демократії»; сірим кольором позначено погіршення показників щодо попереднього періоду. Транзит у різних державах почався в різний період, але у рамках 1989–1992 рр., саме тому рік в дужках по кожній країні позначає рік даних у стовпці з проміжком 1989–1992 рр.

політична влада концентрується в руках однієї сили та її лідера. Така еволюція суперечить принципам ліберальної демократії та цінностям ЄС, а міжнародні індекси фіксують сталий регрес за всіма ключовими показниками демократії (див. табл. 1). Все це свідчить про кризу демократичної консолідації й появу нових форм автократизації в межах ЄС.

На відміну від Угорщини, де відкат демократії став глибоким і системним, у Польщі він мав радше тимчасовий і менш виражений характер [1]. Демократичне уповільнення проявилось після міграційної кризи та особливо посилювалося після перемоги партії «Право і справедливість» на парламентських та президентських виборах 2015 р. [9]. Концентрація виконавчої та законодавчої влади в руках однієї політичної сили створила умови для формування «уніфікованої більшості», коли президент, уряд і парламент діяли як єдиний політичний блок. Така ситуація у межах польської змішаної (президентсько-парламентської) системи сприяла неформальній централізації влади та зростанню авторитарного популізму [27; 36; 41]. Концентрація політичної влади у руках «Права і справедливості» активізувала ініціативи, спрямовані на зміну основ демократичного балансу. Найбільш резонансними стали реформи судової системи, які викликали гостру реакцію з боку ЄС, а також обмеження децентралізації, що підривали принципи субсидіарності та місцевого самоврядування [34]. Ці дії спричинили політичну напругу й низку процедур ЄС щодо загрози верховенству права [38]. Міжнародні рейтинги зафіксували помітне зниження показників демократії в Польщі у 2015–2023 рр., особливо в питаннях незалежності судів, медіа-плюралізму та розподілу владних повноважень [40] (див. табл. 1). Парламентські вибори 2023 р. змінили ситуацію: поразка «Права і справедливості» та формування уряду Д. Туска постали сигналом демократичної стабілізації. Польща отримала шанс на повернення до інклюзивного управління, хоча політична напруга – у форматі когабітації – зберіглася, навіть після виборів президента в 2025 р.

Підсумовуючи динаміку політичних режимів країн Центральної та Східної Європи у кризовий період, постає питання про чинники, котрі визначили різні траєкторії їхнього розвитку після вступу в ЄС. Е. Мека [31] пояснює ці розбіжності інституційною структурою партійних систем, зокрема рівнем їхньої фрагментації. Використовуючи індекс ефективної кількості партій, вчений показав: держави з більшою партійною фрагментацією до 2004–2007 рр. мали вищий рівень демократії у 2015 р., тоді як

менш фрагментовані системи виявилися більш схильними до регресу. Так, Естонія, Латвія, Польща і Словенія з вищими значеннями ефективної кількості партій зберегли стабільні демократії, тоді як Болгарія, Румунія і Угорщина із нижчими показниками продемонстрували помітне згортання демократичних стандартів [31, с. 189–191].

Важливим чинником, що впливав на політичну динаміку держав Центральної та Східної Європи під час та після вступу до ЄС, був рівень їхнього партійного євроскептицизму. Він не лише не підривав демократію, а й міг стимулювати політичну конкуренцію і публічні дебати, компенсуючи своєрідний технократичний характер євроінтеграційного процесу. За спостереженнями того ж Е. Меки [31, с. 191–193], у ситуації, коли уряди домінували над парламентами і політичний порядок денний диктувався ЄС, саме євроскептичні партії підтримували альтернативність і політичний плюралізм, сприяючи демократичній стабілізації. Науковець також доводить, що консенсусні демократії з багато-партійною і збалансованою владною структурою краще формували демократичну культуру, тоді як мажоритарні та централізовані системи виявилися схильними до стагнації. У підсумку, стійкість демократії після вступу до ЄС залежала від здатності політичних еліт підтримувати змагальність, дебати і компроміс, тоді як надмірна концентрація влади і технократичне управління призводили до згортання демократичних практик [31, с. 184–186; 193–194].

З чинників, що визначили траєкторію політичного розвитку держав регіону, особливе значення мали також системні трансформаційні процеси. Як наголошує А. Агх [2; 3], деконсолідація демократії є не просто політичним збоєм, а радше багаторівневою деградацією демократичних інститутів – від формальних механізмів до реальної участі громадян. На прикладі Угорщини й Польщі дослідник показує поступовий перехід від демократії до виборчого автократизму, коли демократичні процедури зберігаються лиш номінально [3, с. 9–10]. Популістська централізація влади, контроль над інститутами та маніпуляція виборами, за А. Агхом, постали типовими ознаками «нового авторитаризму» в регіоні. Учений пояснює це через концепцію «потрійного/чотирного транзиту», що поєднує політичні, економічні і соціальні зміни, які замість очікуваного «добродійного кола» створили «порочне»: соціальна дезінтеграція й економічні кризи підірвали легітимність реформ і відтак спричинили популістський зсув [3, с. 17–18]. Все це означає, що дисбаланс між темпами реформ призвів до зростання недовіри,

поляризації і системної деградації демократії в регіоні.

А. Агх надає особливого значення підходу диференційованої інтеграції, у межах якого деградація демократії в державах Центральної та Східної Європи постає як системний наслідок паралельних деконсолідації та деєвропеїзації. Він виокремлює три виміри регресу – деформована політична система, зниження участі і довіри та неефективна, часто імітаційна, політика. Сукупно це формує якісну прірву між «товстими» демократіями Західної Європи та «тонкими» демократіями Центральної та Східної Європи [3, с. 25–28]. Саме толерантність ЄС до цього «негативного розходження» дозволила режимам у Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії і Хорватії зміцнити внутрішньо-авторитарну логіку урядування, що призвело до появи «низькоефективних демократій». На цьому тлі А. Агх розрізняє внутрішню (втрата довіри, зростання нерівності, «елітистська демократія») та зовнішню (кризи, політизація безпеки, пасивність ЄС) деконсолідацію демократії [2; 3, с. 32–34]. Особливу роль тут відіграють держави Вишеградської групи, які перетворилися з інструменту інтеграції на платформу опору мейнстрімній європейській політиці, створюючи небезпечний прецедент для всієї архітектури європейської демократії.

Дослідники наголошують, що «ерозія» демократії у країнах Центральної та Східної Європи виявляється передусім у погіршенні її якості без формального згортання інститутів. Формальне функціонування демократії не гарантує справжнього народовладдя, адже ключовою є здатність громадян впливати на політику – під час виборів і між виборами [39, с. 345]. Це пояснює, чому збереження електоральної демократії не запобігає занепаду її ліберальних та учасницьких компонентів. На цьому тлі Б. Стенлі розрізняє три типи політичних траєкторій у країнах регіону: відносно стабільні консолідовані демократії (Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, частково Чехія); режими з регресом після консолідації демократії (Польща, Угорщина, частково Чехія); держави з неповною консолідацією демократії (Болгарія, Румунія, Хорватія) [39, с. 347–349]. Це підкреслює, що погіршення якості демократії зумовлюють як дії еліт, так і структурні проблеми – корупція, слабкість судової влади та поляризація.

Б. Стенлі поглиблює розуміння феномена «демократичного відступу», вказуючи, що його не можна пояснювати лише агентськими діями політичних еліт – свідомим розмиванням інститутів, підпорядкуванням судів чи маніпуляціями виборами [6; 8]. Важливими є також

структурні чинники: послаблення зовнішнього тиску ЄС, соціальна нерівність, популізм, криза довіри й олігархічні моделі управління [39, с. 346–347]. Саме поєднання агентських та структурних передумов робить демократії Центральної та Східної Європи по-різному вразливими. Польща й Угорщина, які раніше вважалися лідерами демократизації, інституціоналізували «захоплення держави»: формально зберігши вибори і парламенти, вони (на певний час або станом на момент дослідження) перетворили їх на інструменти партійного контролю, послабивши громадянське суспільство та незалежні медіа. Б. Стенлі вказує, що така «стабільність» процедур при деградації змісту стала новим типом «гібридного авторитаризму» в регіоні [39, с. 349–351]. При цьому, у кризовий період особливо проявилась головна загроза – розрив між зовнішньою формою демократії та її реальним змістом. Високі показники «задоволення демократією» за таких умов радше свідчать про суспільну адаптацію до урізаних норм [39, с. 352; 44].

Ситуацію ускладнює те, що в багатьох країнах Центральної та Східної Європи демократії ніколи не були повністю консолідованими, навіть на момент вступу в ЄС: їхні інститути сформувалися під домінуванням еліт, тоді як громадянське суспільство залишалося маргіналізованим. Це сприяло явищу «захоплення держави» [25], бодай частково, коли посткомуністичні еліти використовували публічну владу для приватних інтересів, підриваючи легітимність інститутів. Тож так званий «демократичний відступ» часто є не деградацією «зрілих» демократій, а проявом їхньої первинної гібридності, дефектності і загалом незавершеної демократизації, закладеної ще у 1990-х рр. [16]. Характер та глибина цього регресу залежать від типу владних коаліцій: «мережевих» – з олігархічними зв'язками і неформальними правилами (Болгарія, Румунія), та «ідеологізованих партійних» – з централізацією влади і контролем над судами (Польща, Угорщина). Обидва типи, як підкреслюють дослідники, підривають і «вхідну», і «вихідну» легітимність демократії [16; 25].

Попри структурне послаблення інститутів, у країнах Центральної та Східної Європи спостерігається і протилежна тенденція – посилення громадянської мобілізації. Як влучно зазначає А. Дімітрова, саме в умовах «ерозії» демократії активізувалися антикорупційні рухи, кампанії за незалежність судової системи і проти політичного протекціонізму [16; 25]. Зокрема, протести в Румунії, Словаччині, Болгарії, Польщі й Угорщині в другій декаді XXI століття засвідчують здатність громадянського суспільства до

«самозахисту» демократичних норм. Відповідно, рівень демократизації визначається не стільки інституційною формою, скільки взаємодією між державою та громадянами. Доповнюється це тим, що множинність уявлень про демократію відкриває можливості альтернативної участі. Проте ефекти умовності ЄС, котрі стимулювали реформи до вступу, різко ослабли після набуття членства [16]. Ба більше, у деяких країнах – зокрема в Угорщині – фінансова підтримка ЄС лише зміцнила клієнтелістські мережі [30], а частина політико-інституційних реформ, проведених під європейським тиском, була швидко припинена після інтеграції. Це ставить під сумнів спроможність ЄС забезпечити сталу демократизацію без внутрішньої політичної волі країн-членів.

А. Дімітрова вважає, що «захоплення держави» як форма «демократичного відступу» здійснювалось рентними коаліціями через поєднання формальних та неформальних механізмів влади. Мовиться, з одного боку, про підтримку системи стримувань і противаг – головню конституційних судів, аудиторських і наглядових органів (що особливо виявилось у Польщі й Угорщині), а з іншого – про заміну державного апарату лояльними кадрами, як це зробила партія «Фідес» після 2010 р. За спостереженням Б. Мадяра [30], це сприяло формуванню залежної від влади патронажної «середньої верстви», що зміцнила авторитарний проєкт. Одночасно ухвалення законів, які обмежували діяльність громадських організацій, суттєво звузило простір громадянської активності [21]. Відтак клієнтелізм, контроль над економічними ресурсами та нерівність доступу до виборчого впливу створили умови для тиску на виборців і підтримки принципу справедливих виборів. Таким чином, «демократичний відступ» варто тлумачити не лише як деградацію досягнутих стандартів, а й як наслідок незавершеного транзиту, у якому «захоплення держави» стало нормою взаємодії еліт та суспільства [16]. Водночас частина протестних рухів, просуваючи консервативні чи антисистемні ідеї, може мимоволі посилювати концентрацію влади.

Додатково, серед різних пояснень особливостей політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи переконливим видається інституційний чинник – форма правління та її стабільність. Тип системи (парламентська чи змішана; інших тут не було) і ступінь її мінливості (гнучкість, частота змін, адаптивність; див. табл. 1) істотно вплинули на політичну траєкторію. Як показують приклади Польщі, Румунії й частково Хорватії, збалансовані (або президенціалізовані) змішані моделі часто супроводжувалися повіль-

нішою демократизацією чи навіть ознаками авторитаризації. Натомість парламентські або парламентаризовані системи (Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Чехія) переважно сприяли консолідації демократії – за винятком Болгарії й Угорщини, які становлять девіантні випадки. Інституційна нестабільність (зміни типу системи і її конфігурації) звикло ускладнювала політичну трансформацію, роблячи її фрагментарною і суперечливою, як у Польщі, Румунії, Словаччині чи Хорватії. Водночас ці закономірності мають радше тенденційний, ніж детермінований характер, що підтверджують аномальні випадки парламентських або парламентаризованих змішаних систем з проявами демократичного регресу – передусім Болгарія та, особливо, Угорщина.

На противагу, група науковців, не заперечуючи факт погіршення демократичних показників у низці держав Центральної та Східної Європи, все-ж ставить під сумнів універсальність поняття «демократичного відступу». Л. Чіанетті, Дж. Доусон та Ш. Хенлі наголошують, що термін «відступ» передбачає попередню наявність стабільної демократії, якої в деяких країнах (Болгарія, Румунія, Хорватія) фактично не існувало [13, с. 244–245]. Тому міжнародні індекси доволі часто переоцінювали рівень демократизації, фіксуючи зовнішні зміни, але зовсім не глибину суспільної підтримки [37]. Водночас, навіть попри масштабну авторитарну трансформацію в Угорщині (з 2010 р.) і Польщі (2015–2023 рр.), ці кейси не відображали загальної логіки розвитку регіону: вони були радше як винятки, аніж як типові моделі. У більшості інших країн (Естонія, Латвія, Словенія тощо) відсутні потужні популістські сили, здатні до «захоплення держави», тому ознаки деградації демократії або слабкі, або взагалі не спостерігаються [13, с. 248–250].

Таким чином, у випадку держав Центральної та Східної Європи доцільніше говорити не про лінійний «демократичний відступ», а про відносно стабільні, проте (відносно) низькоякісні демократії, які перебувають у стані хронічної стагнації чи інституційної незавершеності. Йдеться не про різкий дрейф до автократії, а про інерційну форму демократизації, коли інститути формально функціонують, але не забезпечують реальної – або такої як раніше – підзвітності і представництва. Цей феномен, який Л. Чіанетті, Дж. Доусон і Ш. Хенлі окреслюють як «демократичне нездужання» [13, с. 251], точніше відображає реалії більшості держав регіону. Поглиблений аналіз вимагає врахування не тільки інституційних параметрів, а й ролі олігархічних структур

і клієнтелістських мереж, що зумовлюють приховану концентрацію політичної й економічної влади. У деяких країнах (Латвія, Словенія, Чехія) приватний капітал обмежував політичний плюралізм не шляхом прямого «захоплення держави», а через підпорядкування партійної системи економічним групам інтересів [13, с. 252–254]. Показовим є приклад першого уряду А. Бабіша в Чехії, коли антиолігархічна риторика стала інструментом самих олігархів [21; 25].

Як вказують ті ж Л. Чіанетті, Дж. Доусон і Ш. Хенлі, стабільність демократії не обов'язково свідчить про її якість. У низці держав, зокрема в Естонії та Латвії, формально стійкі демократичні системи можуть залишатися малозмістовними, адже поєднують «відчуження» національних меншин із домінуванням технократичного управління над політичною участю. Така «етнічна» та «технократична» порожнеча створює ілюзію стабільності, приховуючи дефіцит інклюзивності й громадського залучення [13, с. 255; 21]. Отже, для аналізу політико-інституційного розвитку необхідно виходити за межі формальних структур і залучати політико-економічні, культурні й етнонаціональні підходи, що дозволяють оцінити не лише архітектуру, а й реальну життєздатність демократії. Саме міждисциплінарна перспектива відкриває повніше розуміння її внутрішньої складності та суперечностей.

Важливою складовою міждисциплінарного підходу є врахування громадської оцінки стану демократії, бо останні десятиліття позначені зростанням демократичного скепсису. Як вважають К. Ауербах та Б. Петрова [5], це розчарування не відображає авторитарних переконань, а радше невдоволення тим, як демократія функціонує на практиці. Їхнє дослідження доводить: підтримка демократії значною мірою залежить від оцінки її ефективності – громадяни схильні схвалювати демократію настільки, наскільки задоволені її результатами. Проте в умовах корупції, слабких інститутів й неефективного урядування рівень довіри до демократичного устрою знижується, навіть якщо віра в його цінність лишається стабільною. Ця розбіжність поміж принциповою прихильністю до демократії та розчаруванням у її реалізації особливо посилилася в друге десятиліття ХХ століття, коли кризи політичного й соціально-економічного розвитку загострили відчуття її неспроможності в очах громадян.

Характер демократичного скепсису в регіоні набув виразно антиліберального, але водночас системного виміру, оскільки антиліберальні ідеї громадян і дії урядів поступово перетво-

рилися на чинник трансформації політичного розвитку в країнах Центральної та Східної Європи. Як підкреслюють дослідники [№], антиліберальні наративи виходять далеко за рамки партійної риторики, інституціоналізуючись у формі політик і нормативних актів, що підтримують верховенство права й автономію інститутів. Антилібералізм у цьому контексті виступає як причинний наратив, що пояснює «провал» демократичного та європейського порядку через «корумпованих лібералів» чи «зовнішніх ворогів», мобілізуючи ідеї національного суверенітету, традиційних цінностей та націоналізму задля легітимації перерозподілу влади. На цьому тлі дослідники виокремлюють три ключові напрями трансформацій: 1) переформатування соціальної структури влади через залучення правоконсервативних елементів громадянського суспільства та одночасне витіснення опозиційних сил із публічного простору; 2) перегляд економічної політики у напрямі економічного націоналізму, що поєднує популістські гасла про захист національного суверенітету з протекціоністськими підходами; 3) зміна інституційних засад управління шляхом перегляду конституційних положень, підпорядкування судової влади виконавчій та посилення централізаційних тенденцій (що, звичайно, стосується насамперед держав із виразними ознаками авторитаризації). Додатково наголошується на систематичних практиках делегітимізації опозиції та незалежних медіа, які разом із концентрацією влади прискорюють дрейф демократичних систем регіону у бік гібридних режимів [8; 23].

Узагальнюючи все це, потрібно відзначити, що процес «ерозії» демократії у країнах Центральної та Східної Європи після вступу в ЄС справді має місце, але не становить однорідного феномена, бо відображає різні траєкторії інституційного розвитку держав регіону. Концептуально доцільно розмежовувати два основні його різновиди – «демократичний відступ» і «демократичну стагнацію». Перший передбачає цілеспрямовані дії урядів щодо демонтажу ліберально-демократичних інститутів через підлив системи стримувань та противаг, політичний контроль над судами і медіа (як у випадку Угорщини чи раніше Польщі). Другий проявляється у поступовому ослабленні якості демократії внаслідок рентних практик і клієнтелізму, що накопичуються впродовж кількох виборчих циклів й охоплюють різні партійні еліти (передусім Болгарія, Румунія, частково Польща і Словаччина). У таких умовах демократичні інститути формально зберігаються, але втрачають здатність ефективно виконувати свої функції [10].

Відмінності типів «ерозії» демократії зумовлюють і різні реакції суспільства та громадянського сектора. У випадках швидкого або глибокого демократичного відступу – як в Угорщині чи раніше в Польщі – протестна активність спрямована на усунення антидемократичних урядів і скасування ухвалених ними рішень. Такі рухи постають як реакція на чітко визначені загрози ліберальній демократії, тому мають конкретну політичну мету – повернення до попереднього статус-кво. Натомість за умов демократичної стагнації, характерної для Болгарії чи Румунії, громадська мобілізація рідше спрямована проти конкретних політичних партій. Протестувальники акцентують радше на необхідності системних реформ – боротьбі із корупцією, клієнтелізмом, надмірним впливом олігархічних груп – тобто на оновленні самої логіки державного управління, а не персональній зміні влади [10]. При цьому, у випадках «відступу» активісти частіше зосереджуються на підвищенні політичної обізнаності та мобілізації, розуміючи труднощі негайного впливу на політику, тоді як у контексті «стагнації» протести нерідко породжують появу нових політичних сил, які прагнуть замінити дискредитовані еліти. Таким чином, характер протестної динаміки значною мірою визначається попередньою траєкторією політичного розвитку кожної держави, що також формуватиме її майбутній політичний шлях.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити декілька узагальнених висновків щодо характеру і тенденцій політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи в умовах багатовимірних криз. По-перше, встановлено, що процес демократичної трансформації у регіоні після вступу до ЄС не є лінійним і завершеним: у низці країн спостерігається як стійка консолідація інститутів, так і реверсивні або стагнаційні тенденції. По-друге, доведено, що ключовими чинниками варіативності демократичних траєкторій виступають інституційні параметри – форма правління, рівень партійної фрагментації, тип партійної конкуренції – у поєднанні із агентськими діями політичних еліт і ширшими соціально-економічними структурними умовами. По-третє, підтверджено, що глобальні кризи (фінансова 2008–2009 рр., міграційна 2015 р., пандемічна 2020 р. та безпекова після 2022 р.) мали кумулятивний ефект, підсилюючи поляризацію, популізм та тенденції до концентрації влади. При цьому, ЄС, хоч і відіграє роль зовнішнього демократичного «якоря», виявив обмежену ефективність у запобіганні внутрішній авторитаризації своїх членів. По-четверте, емпіричний аналіз на основі показників

рівня демократії різних міжнародних проєктів засвідчив різну глибину демократичної «ерозії» – від системного згортання інститутів (Угорщина та частково Польща) до формальної стабільності при низькій якості врядування (Болгарія, Румунія, Хорватія). Нарешті, показано, що попри кризові процеси, у регіоні зберігаються джерела демократичного оновлення – активність громадянського суспільства, протестні рухи, зміна політичних коаліцій та вплив нових поколінь виборців. Усе це свідчить про неоднорідність посттранситу розвитку держав Центральної та Східної Європи, де демократичні й авторитарні тенденції й досі – дець більше, а дець менше – співіснують у своєму динамічному балансі, формуючи складну палітру моделей політичної модернізації в межах європейського простору. Хоча формально фактично всі або майже всі країни регіону безумовно залишаються демократичними, інколи демонструючи регрес і різної міри авторитаризацію.

Література

1. Литвин В. Політичні й інституційні перешкоди та ризики завершення демократичного транзиту і європейської інтеграції та шляхи їхнього подолання: кейс України як винятковий на тлі інших країн Європи. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. 2024. Вип. 50. С. 112–144. <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.50.120-152>
2. Agh A. Decline of Democracy in East-Central Europe: The Last Decade as the Lost Decade in the ECE Democratization. Paper for the 7th Pan-European Conference on the European Union, The Hague (June 5–7, 2014).
3. Agh A. The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. *Politics in Central Europe*. 2016. Vol. 12, No. 3. P. 7–36. <https://doi.org/10.1515/pce-2016-0015>
4. Ambrose D. The erosion of democracy: Can we muster enough wisdom to stop it? Ten Have T., Gordijn B. Applying Wisdom to Contemporary World Problems. Palgrave Macmillan, London, 2019. P. 21–50. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20287-3_2
5. Auerbach K., Petrova B. Authoritarian or simply disillusioned? Explaining democratic skepticism in Central and Eastern Europe. *Political Behavior*. 2022. Vol. 44. P. 1959–1983. <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09807-0>
6. Bakke E., Sitter N. The EU's enfants terribles: Democratic backsliding in Central Europe since 2010. *Perspectives on Politics*. 2020. Vol. 20, No. 1. P. 22–37. <https://doi.org/10.1017/S1537592720001292>
7. Berend I., Bugarić B. Unfinished Europe: Transition from communism to democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Contemporary History*. 2015. Vol. 50, No. 4. P. 768–785. <https://doi.org/10.1177/0022009415596845>

8. Bermeo N. On democratic backsliding. *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27, No. 1. P. 5–19. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0012>
9. Bernhard M. Democratic backsliding in Poland and Hungary. *Slavic Review*. 2021. Vol. 80, No. 3. P. 585–607. <https://doi.org/10.1017/slr.2021.145>
10. Blackington C., Dimitrova A. L., Ionita I., Vachudova M. A. Mobilizing against democratic backsliding: What motivates protestors in Central and Eastern Europe? *East European Politics and Societies*. 2024. Vol. 38, No. 4. P. 1219–1258. <https://doi.org/10.1177/08883254231212489>
11. Bogaards M. De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy. *Democratization*. 2018. Vol. 25, No. 8. P. 1481–1499. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1485015>
12. Čepo D. Structural weaknesses and the role of the dominant political party: Democratic backsliding in Croatia since EU accession. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2020. Vol. 20, No. 1. P. 141–159. <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1709721>
13. Cianetti L., Dawson J., Hanley S. Rethinking «democratic backsliding» in Central and Eastern Europe. *East European Politics*. 2018. Vol. 34, No. 3. P. 243–256. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1491401>
14. Collier, D., Levitsky, S. Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research. *World Politics*. 1997. Vol. 49, No. 3. P. 430–451. <https://doi.org/10.1353/wp.1997.0009>
15. Diamond L. Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26, No. 1. P. 141–155. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0009>
16. Dimitrova A. L. The uncertain road to sustainable democracy: New member states in the aftermath of EU enlargement. *East European Politics*. 2018. Vol. 34, No. 3. P. 257–275. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1491840>
17. Foa R. S., Mounk Y. The signs of deconsolidation. *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28, No. 1. P. 5–16. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0000>
18. Freedom in the World. Freedom House. 2025. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>
19. Gerschewski J. Erosion or decay? Conceptualizing causes and mechanisms of democratic regression. *Democratization*. 2021. Vol. 28, No. 1. P. 43–62. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1826935>
20. Gora A., de Wilde P. The essence of democratic backsliding in the European Union: Deliberation and rule of law. *Journal of European Public Policy*. 2022. Vol. 29, No. 3. P. 342–362. <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1855465>
21. Greskovits B. The hollowing and backsliding of democracy in East Central Europe. *Global Policy*. 2015. Vol. 6 (S1). P. 28–37. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12225>
22. Guasti P. Democratic erosion and democratic resilience in Central Europe during COVID-19. *Czech Journal of International Relations*. 2021. Vol. 56, No. 4. P. 91–104. <https://doi.org/10.32422/mv-cjir.1818>
23. Hanley S., Vachudova M. A. Understanding the illiberal turn: Democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*. 2018. Vol. 34, No. 3. P. 276–296. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1493457>
24. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
25. Innes A. The political economy of state capture in Central Europe. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 52, No. 1. P. 88–104. <https://doi.org/10.1111/jcms.12079>
26. Iusmen I. EU leverage and democratic backsliding in Central and Eastern Europe: The case of Romania. *Journal of Common Market Studies*. 2015. Vol. 53, No. 3. P. 593–608. <https://doi.org/10.1111/jcms.12193>
27. Kustra-Rogatka A. The hypocrisy of authoritarian populism in Poland: Between facade rhetoric of political constitutionalism and the actual abuse of apex courts. *European Constitutional Law Review*. 2023. Vol. 19, No. 1. P. 25–58. <https://doi.org/10.1017/S1574019622000499>
28. Levitsky S., Ziblatt D. How Democracies Die. New York : Crown Publishing Group, 2018.
29. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
30. Magyar B. Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary. Budapest: CEU Press and Noran Libro, 2016.
31. Meka E. European integration, democratic consolidation, and democratic regression in CEE: An institutional assessment. *Journal of European Integration*. 2016. Vol. 38, No. 2. P. 179–194. <https://doi.org/10.1080/07036337.2015.1110149>
32. Nations in Transit. Freedom House. 2025. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>
33. O'Donnell G., Schmitter P. C. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
34. Piotrowski G. Civil society in illiberal democracy: The case of Poland. *Politológické časopis*. 2020. Vol. 27, No. 2. P. 196–214. <https://doi.org/10.5817/PC2020-2-196>
35. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
36. Sadurski W. Illiberal Democracy or Populist Authoritarianism? Poland's Constitutional Breakdown. Oxford: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840503.001.0001>
37. Sedelmeier U. Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 52, No. 1. P. 105–121. <https://doi.org/10.1111/jcms.12082>
38. Stambulski M. Constitutional populism and the rule of law in Poland. Krygier M., Czarnota A., Sadurski W. Anti-Constitutional Populism. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 336–365. <https://doi.org/10.1017/9781009031103.013>
39. Stanley B. Backsliding away? The quality of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of*

Contemporary European Research. 2019. Vol. 15, No. 4. P. 343–353. <https://doi.org/10.30950/jcer.v15i4.1122>

40. Surowiec P., Kania-Lundholm M., Winiarska-Brodowska M. Towards illiberal conditioning? New politics of media regulations in Poland (2015–2018). *East European Politics*. 2020. Vol. 36, No. 1. P. 27–43. <https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1608826>

41. Tushnet M., Bugarič B. Populist authoritarianism: Hungary and Poland. Power to the People: Constitutionalism in the Age of Populism. Oxford: Oxford University Press, 2021. P. 81–104.

42. Vachudova M. A. Ethnopolitism and democratic backsliding in Central Europe. *East European Politics*. 2020. Vol. 36, No. 3. P. 318–340. <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1787163>

43. V-Dem Core. V-Dem. 2025. URL. <https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/country-year-v-dem-core-v15/>

44. Zilinsky J. Democratic deconsolidation revisited: Young Europeans are not dissatisfied with democracy. *Research & Politics*. 2019. Vol. 6, No. 1. <https://doi.org/10.1177/2053168018814332>

Анотація

Садовий Ю. В. Особливості політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи у період криз. – Стаття.

Стаття присвячена порівняльному аналізу особливостей політичного розвитку держав Центральної та Східної Європи у період багатовимірних криз після вступу країн до Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що демократичні процеси у регіоні, які раніше розглядалися як незворотні, зазнали значного уповільнення, а в окремих випадках – регресу. Зростання популізму, послаблення інститутів, звуження громадянських прав та свобод, а також вплив фінансової, міграційної, пандемічної і безпекової криз спричинили появу феноменів «демократичного відступу», «ерозії» і «деконсолідації» демократії. Метою статті є виявлення закономірностей і чинників варіативності політичного розвитку країн регіону в умовах кризових трансформацій. У роботі застосовано порівняльний та структурно-функціональний аналіз, а також методи узагальнення даних міжнародних індексів демократії «Freedom House» і «V-Dem». Доведено, що політичні режими країн Центральної та Східної Європи не становлять єдину модель демократизації, а розвиваються за трьома основними траєкторіями – стабільною, стагнаційною та реверсивною. Показано, що вирішальний вплив на стійкість демократій мають інституційні параметри (форма правління, партійна фрагментація, баланс влади), агентські відносини еліт і соціально-економічні умови. Визначено, що зовнішній демократичний тиск ЄС обмежено впливає на внутрішню автократизацію, тоді як активність громадянського суспільства та протестні рухи стають основними чинниками демократичного оновлення.

Зроблено висновок, що сучасні політичні системи регіону залишаються демократичними, проте нерідко характеризуються відносно низькою або нижчою, аніж раніше, якістю врядування та дефіцитом інституційної довіри, що визначає складну і неоднорідну динаміку посттранзитного розвитку в умовах криз.

Ключові слова: Центральна та Східна Європа, політичний розвиток, демократія, «демократичний відступ», «ерозія» демократії, консолідація демократії, транзит, криза.

Summary

Sadovyy Yu. V. Features of the political development of Central and Eastern European states in times of crisis. – Article.

The article presents a comparative analysis of the political development patterns of Central and Eastern European states during the multidimensional crises that followed their accession to the European Union. The relevance of the study stems from the fact that democratic processes in the region – previously regarded as irreversible – have experienced a significant slowdown and, in some cases, regression. The rise of populism, the weakening of institutions, the narrowing of civil rights and freedoms, as well as the impact of financial, migration, pandemic, and security crises have led to the emergence of the phenomena of «democratic backsliding», «erosion», and «deconsolidation» of democracy. The purpose of the article is to identify the main patterns and determinants of the variability of political development in the region under conditions of crisis transformation. The study employs comparative and structural-functional analysis, as well as methods for synthesizing data from the international democracy indices by Freedom House and V-Dem. It is demonstrated that the political regimes of Central and Eastern European countries do not represent a uniform model of democratization but evolve along three main trajectories – stable, stagnating, and regressive. The article shows that the resilience of democracy is primarily influenced by institutional parameters (form of government, party system fragmentation, and balance of powers), elite agency, and socio-economic factors. It is recognized that the European Union's external democratic leverage exerts only limited influence on internal autocratization, whereas civic activism and protest movements serve as key drivers of democratic renewal. The study concludes that while the region's contemporary political systems remain democratic, they are often characterized by relatively low – or lower than before – governance quality and a deficit of institutional trust, which define the complex and heterogeneous dynamics of post-transitional development in times of crisis.

Key words: Central and Eastern Europe, political development, democracy, democratic backsliding, democratic erosion, democratic consolidation, transition, crisis.

Дата надходження статті: 17.10.2025

Дата прийняття статті: 03.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025